

بررسی تحلیلی مراسم نخل‌بندی در دوره صفویه با بهره‌گیری از اسناد آستان قدس رضوی

زهرا فاطمی مقدم^۱

چکیده

نخل‌بندی در حرم امام رضا علیه السلام به عنوان یکی از آیین‌های مربوط به عزاداری مذهبی عصر صفویه، از دوره شاه عباس دوم آغاز و تا پایان حکومت صفویان ادامه داشته که در ایام عاشورا و بیست و یکم رمضان، به مناسبت سوگواری امام حسین علیه السلام و امام علی علیه السلام برپا می‌شده است. هدف از پژوهش حاضر بررسی چگونگی برپایی مراسم نخل‌بندی در آستان قدس رضوی در دوره صفویه است. روش تحقیق در این پژوهش تحلیلی، و براساس اسناد موجود در مدیریت اسناد و مطبوعات آستان قدس رضوی تدوین یافته است. در این روش اطلاعات لازم از اسناد گردآوری و سپس مورد پردازش و تحلیل قرار گرفته است. این مقاله، اطلاعات مفیدی در خصوص چگونگی برگزاری این مراسم، دلایل برپایی این سنت در حرم رضوی، وسایل به‌کار گرفته شده در تزئین آن، سیراداری لازم برای برپایی این مراسم و مشاغل مرتبط با آن در دوره صفویه را ارائه می‌کند. هم‌چنین با مقایسه میان هزینه‌های این مراسم و تعداد اسناد مربوط به نخل‌بندی، نسبت به سایر مراسم مذهبی صورت گرفته، رویکرد خاص آستان قدس را در برپایی این مراسم نشان می‌دهد.

کلیدواژه‌ها: آستان قدس رضوی، آیین نخل‌بندی، اسناد، صفویه، مراسم مذهبی.

در جوامع مختلف، مراسم مربوط به اعیاد و سوگواری های مذهبی به روش های گوناگون که از زمینه های اجتماعی، فرهنگی، مذهبی و حتی اقلیمی هرمنطقه نشأت گرفته، برگزار می شود. در کشوری مانند ایران که دارای اقوام و فرهنگ های متنوعی است، تنوع در آداب و رسوم و برگزاری مراسم مختلف اجتماعی به شکل ویژه ای دیده می شود. البته در این بین میراث های به جای مانده از گذشته نیز، نسل به نسل تا به امروز انتقال یافته، و به آداب و رسوم مذهبی و آیین هایی که گاه قدمت چند صد ساله دارند، جاذبه خاصی بخشیده است. یکی از این آیین ها مراسم نخل بندی می باشد که براساس منابع موجود از دوره صفویه تا به امروز با وسعت و شکوه زیادی در هنگام سوگواری ائمه اطهار در برخی نقاط ایران برگزار می شود. به استناد منابع، با روی کار آمدن حکومت صفویه و عزم شاهان صفوی برای رسمی کردن مذهب تشیع در ایران، مراسم سوگواری امامان شیعه به منظور بزرگ جلوه دادن شعائر مذهبی تشیع، رواج بیشتری یافت. به نحوی که آیین های مربوط به عزاداری های مذهبی به ویژه سوگواری های مربوط به واقعه عاشورا و شهادت امام علی علیه السلام به بزرگ ترین و باشکوه ترین مراسم مذهبی بدل شده بود. اجرای مراسم های آیینی - مذهبی در قالب روضه خوانی و حمل وسایل و نمادهای گوناگون مانند عماری و نخل را می توان از جمله این موارد به شمار آورد. اگرچه تا پیش از این مراسم حمل عماری و یا تابوت گردانی در میان ایرانیان رایج بود اما به نظر می رسد اطلاق واژه نخل برای اتاقک های چوبی که نمادی از تابوت تمثیلی شهدا بودند؛ نخستین بار در این زمان به کار رفته است. مراسم نخل گردانی دارای مقدمات خاصی بود که تزئین و آرایش نخل و به دیگر سخن «نخل بندی» از جمله ضروریات آن به حساب می آمد. به طور معمول قبل از آغاز مراسم، نخل ها را با وسایل مختلفی از جمله پارچه، آینه و دیگر زیورآلات تزئین می کردند تا هنگام حمل آن از شکوه و جلوه خاصی برخوردار باشد. پژوهش در موضوع نخل بندی در زمره موضوعاتی است که به دلایلی مانند کمبود اسناد و مدارک تاریخی و منابع تحقیقی تاکنون مورد توجه محققان دوره صفویه قرار نگرفته است. البته برخی پژوهش ها و مقالات به صورت کلی با موضوع نخل بندی نگارش یافته اند که به صورت کوتاه و مختصر به نخل بندی در دوره صفویه نیز اشاره شده است. کتاب های «نخل گردانی» و نیز «نخل آیینه گردان عشق» از آن جمله اند. در برخی از منابع مربوط به

دوره صفویه مانند کتاب «دستور شهریاران» و «سفرنامه اولتاریوس» به صورت گذرا به اجرای این مراسم پرداخته شده است. در یکی از کتیبه‌های به جای مانده در امامزاده اسماعیل اصفهان به برگزاری این مراسم در اصفهان اشاره شده است. در اسناد به جای مانده از تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره صفویه نیز اطلاعاتی در مورد اجرای مراسم نخل‌بندی در حرم امام رضا علیه السلام وجود دارد. اسنادی که می‌تواند کمبود آگاهی‌ها در این خصوص را جبران نماید. با توجه به این که تاکنون کار مدونی در خصوص اجرای این مراسم در عصر صفوی انجام نشده است، در این مقاله با استفاده از اسناد با ارزش صفویه موجود در مدیریت اسناد آستان قدس رضوی به این مهم پرداخته می‌شود. در این بررسی ابتدا در مورد ارزش‌های اطلاعاتی و ساختار اسناد مربوط به نخل‌بندی، به صورت کلی بحث خواهد شد و سپس بر اساس سؤالات مطرح شده در مقاله سعی خواهد شد تا اطلاعات استخراج شده، مورد دسته‌بندی و بررسی تحلیلی قرار گیرد. البته در تحلیل محتوای اسناد به علت نبود منابع مرتبط، صرفاً به استفاده از محتوای اسناد و ارجاع به آن‌ها بسنده شده و تلاش شده تا حتی الامکان اطلاعات به دست آمده در چارچوب سؤالات مطرح شده مستند گردد. پرسش‌های مقاله عبارتند از:

- معنی و مفهوم نخل‌چیست و سابقه برگزاری این مراسم در ایران به چه زمانی برمی‌گردد؟
- علت ارتباط آستان قدس با نخل‌بندی چه بوده است؟
- چه وسایلی در تزئین نخل به کار گرفته می‌شده است؟
- این مراسم در چه زمان‌هایی انجام می‌شده است؟
- در ارتباط با این مراسم چه مشاغلی مطرح می‌شوند؟
- هزینه‌های در نظر گرفته شده برای نخل‌بندی در دوره‌های مختلف به چه شکل بوده است؟

ارزش‌های اطلاعاتی اسناد

از مجموعه ۶۹ هزار صفحه‌ای اسناد تشکیلات اداری آستان قدس در دوره صفویه که سال‌های ۱۱۴۸-۱۰۰۰ق. را دربرمی‌گیرد، ۵۷ صفحه از آن دارای اطلاعاتی از مراسم نخل‌بندی می‌باشد که اولین آن‌ها به سال ۱۰۶۷ق. (ساکماق: ۳۳۴۰۹/۹۸) و آخرین

آن‌ها مربوط به سال ۱۱۴۷ ق. (ساکماق: ۱۱/۳۵۳۶۴) می‌باشد. کلیه اسناد در قطع دیوانی (خشتی) می‌باشد. خط همه اسناد دیوانی (تعلیق) بوده و در بسیاری از آن‌ها از نگارش سیاقی استفاده شده است. این اسناد در قالب دفاتر «اوارجه»، «توجیهات»، «روزنامه‌چه» و «مجمعل جمع و خرج» نگارش یافته‌اند. از آن جایی که اطلاعات اسناد موجود در یک سال در دفاتر مختلف تکرار می‌شده است به همین جهت از ۵۷ صفحه سند مربوط به نخل بندی، در مواردی شاهد تکرار اطلاعات هستیم. از میان اسناد مذکور تنها ده سند دارای اطلاعات نسبتاً کاملی از وسایل و هزینه‌های صورت گرفته جهت آراستن نخل (نخل بندی) می‌باشند و بقیه اسناد تنها اشاره‌ای کوتاه در این زمینه اکتفا کرده‌اند. آگاهی‌های موجود در این اسناد را در چند دسته می‌توان تقسیم کرد:

- سیر عملکرد اداری و نیز نظارت صورت گرفته بر انجام مراسم نخل بندی.

- وسایل و ابزار مورد استفاده.

- آگاهی از قیمت‌ها و نیز تغییرات آن در سال‌های مختلف.

- اطلاع از مشاغل و نیز صاحب منصبانی که در اجرای این مراسم حضور داشتند.

از آن جایی که این اسناد در واقع اوراق مربوط به هزینه‌های صورت گرفته در آستان قدس رضوی می‌باشند پوشش اطلاعاتی کاملی از چرایی و در برخی موارد چگونگی اجرای این مراسم ارائه نمی‌دهد. برای نمونه در خصوص علت به کارگیری وسایل تزئینی، چگونگی استفاده از آن‌ها و یا علت حضور برخی مشاغل در زمان اجرای این مراسم هیچ‌گونه توضیحی وجود ندارد. نکته دیگری که در این اسناد اشاره‌ای به آن نشده است نخل گردانی است. در واقع در این اسناد تنها به نخل بندی اشاره شده است و به هیچ عنوان صحبتی از نخل گردانی به میان نمی‌آید. البته، اگرچه این اسناد تنها مربوط به نخل بندی در حرم امام رضا علیه السلام است ولی با توجه به عدم وجود اسناد دیگری از نخل بندی در عصر صفوی، توجه به آن از اهمیت بالایی برخوردار است.

معنی و مفهوم نخل

«نخل» عبارت است از یک سازه چوبی شبیه به اتاقکی کوچک که سقفی شیروانی دارد و از دیواره‌های مشبک ساخته شده و کف آن از به هم پیوستن تعدادی تنه درخت

تشکیل می‌شود. بر پایه‌های آن چهار قطعه چوب به صورت عمودی در چهار طرف، و برای بلند کردن آن چند قطعه چوب به صورت افقی تعبیه شده است.^۱

نخل به مفهوم درخت خرماست. اما در مراسم عزاداری اصطلاح نخل به تابوت واره‌هایی گفته می‌شود که آن را بردوش می‌کشند. البته مردم هر منطقه بر حسب شرایط جغرافیایی و فرهنگی خود تعاریف گوناگونی برای نخل ارائه می‌کنند. در لغت‌نامه دهخدا ذیل واژه نخل چنین آمده است: «جعبه مانندی که از چوب می‌سازند و با انواع شال‌های ابریشمی رنگارنگ و پارچه‌های قیمتی، آینه، چراغ و غیره آرایش می‌دهند و به نخل و سبزه می‌آرایند». در همین لغت‌نامه در بیانی دیگر نخل چنین تعریف شده است: «تابوتی بزرگ و بلند که بر آن خنجر، شمشیر و پارچه‌های قیمتی و آینه بسته شود و در روز عاشورا به عنوان تابوت امام حسین علیه السلام حرکت داده می‌شود و چون شبیه درخت خرماست نخل گفته می‌شود». فرهنگ نظام، نخل را به عنوان هر درختی معنی کرده است. در فرهنگ نفیسی هم آمده است «که نخل درخت مانندی است که از موم و کاغذ و پارچه و جزآن سازند و دارای شاخ و گل و میوه باشد با کمال شباهت به درخت طبیعی». البته تعابیر دیگری هم برای نخل ارائه شده است. برای مثال نخل را شکل تغییر یافته ارابه‌های سلطنتی می‌دانند که برای تشییع جنازه پادشاهان استفاده می‌شده است و یا نخل را همان صندوق عهد دانسته‌اند که اکثر پیامبران بنی اسرائیل داشته‌اند (کاظمینی، ۱۳۸۷: ۲۷). به هر روی می‌توان نخل را وسیله‌ای شبیه سازی شده به تابوت دانست (هنوز هم در برخی مناطق ایران، تابوت افراد بزرگ هم چون علما و روحانیون را شبیه نخل می‌سازند و تشییع می‌کنند).

اما در جواب این سؤال که نخل شباهتی به درخت خرما ندارد پس چرا به این سازه نخل گفته می‌شود؟ باید گفت هنوز دقیقاً مشخص نیست که چرا از واژه نخل برای نامیدن این وسیله بهره گرفته شده است؛ اما به نظر می‌رسد چوبی بودن این سازه، و همچنین استفاده از آن به عنوان تابوت واره نمادین برخی ائمه، و نیز وجود درخت خرما به عنوان اصلی‌ترین درخت منطقه عربستان و عراق در این نام‌گذاری بی‌تأثیر نیست. به

۱. مشخصات ارائه شده در مورد نخل، از نخل‌هایی که امروزه استفاده می‌شوند برداشت شده است. اگرچه نخل میدان میرچخماق یزد هم که گفته می‌شود به دوره صفویه برمی‌گردد دارای همین مشخصات است.

هر حال امروزه این اصطلاح بسیار متداول شده است به گونه‌ای که واژه نخل را هم به اسکلت‌های عریان و چوبی این سازه می‌گویند و هم برای نامیدن آن در حالت مزین شده و پوشیده شده استفاده می‌شود. باور بیشتر مردم این است که نخل نمادی از تابوت امام حسین علیه السلام است اما عده‌ای هم نخل را منسوب به تابوتی می‌دانند که جنازه حضرت علی علیه السلام در آن نهاده و تا محل دفن گردانده شده است (همان: ۲۸).

سابقه برگزاری نخل بندی در تاریخ ایران

اما سابقه این مراسم به چه زمانی برمی‌گردد؟ در گذشته گویا عزاداری و اجرای آیین‌های ویژه برای افراد خاص هرچند سال‌ها پس از مرگ آن‌ها نیز در ایران زمین مرسوم بوده است. آیین‌های مربوط به سوگ سیاوش^۱ نمونه جالبی از این دست است. مؤلف تاریخ بخارا در کتابش شرح قابل توجه‌ای از آداب و رسوم اهالی بخارا در سوگ سیاوش در سده سوم هجری ذکر می‌کند. وی می‌نویسد: «مردمان بخارا را در کشتن سیاوش نوحه‌هاست چنان‌که در همه ولایت‌ها معروف است و مطربان آن را سرود ساخته‌اند و قوالان آن را گریستن و مغان خوانند و این سخن زیادت از سه هزار سال است». (نرشخی، ۱۳۶۳: ۳۳) گرگوار فرامکین در کتاب خود تحت عنوان باستان شناسی در آسیای مرکزی تصویری از یک مجلس سوگواری برای سیاوش آورده که آن را از نقش‌های دیواری شهر «پنج کند» واقع در دره زرافشان در نزدیکی سمرقند به دست آورده است. در این دیوارنگاره مردان و زنان گریبان دریده‌اند و به سرو سینه خود می‌زنند و یک «عماری^۲» بردوش چند نفر است که آن را حمل می‌کنند در حالی که پیکره نمادین سیاوش در آن خفته است (فرامکین، ۱۳۷۲: ۱۲۴ و ۱۲۳). (تصویر شماره یک) این مطلب نشان می‌دهد که نوحه خواندن و حمل عماری و یا وسایل مشابه آن از گذشته در ایران رایج بوده است.

۱. سیاوش فرزند کاووس از قهرمانان اساطیری ایران است. وی که در نبرد با افراسیاب، شاه توران، کشته می‌شود در واقع شخصیتی مذهبی و مقدس در تاریخ اساطیری ایران به حساب می‌آید.
۲. عماری: کجاوه، تابوت حمل مرده، تابوت بزرگ با سقف و سقف آن هلالی باشد و خاص سلاطین و بزرگان و از علما و ارکان باشد. دهخدا ذیل واژه عماری.

تصویر شماره یک (برگرفته از کتاب باستان‌شناسی در آسیای مرکزی)

هرچند برای اولین بار استفاده از واژه نخل در دوره صفویه رایج می‌شود و حتی برخی آن را از بدعت‌های این دوره می‌دانند (بلوک‌باشی، ۱۳۸۰: ۵؛ قاسمی‌ندوشن، ۱۳۸۰: ۵). اما براساس منابع موجود آدابی مشابه آن از ادوار گذشته در ایران رایج بوده است. ابن جوزی در کتابش در شرح وقایع سال ۴۲۵ ق. اشاره می‌کند که در اوایل ماه رمضان عده‌ای از عیاران از جمله دو جوان اصفهانی در هنگام رفتن به زیارت قبر «مصعب بن زبیر» مجانیقی را ساختند و با خود به همراه بردند. وی در ادامه می‌نویسد که این کار آنان مشابه کار شیعیان محله کرخ بغداد بود که در نیمه شعبان به منظور زیارت سیدالشهدا به کربلا می‌رفتند (ابن الجوزی، ۱۴۱۲: ۲۴۱). البته ابن جوزی توضیحی در مورد چرایی این تقلید و علت حمل این وسیله و شکل ظاهری آن ارائه نمی‌دهد؛ اما شاید بتوان آن را نوعی تابوت واره به حساب آورد که شکل مذهبی به خود گرفته است.^۱

۱. حمل نمادهای سمبلیک و از جمله وسایل شبیه تابوت تنها مختص ایرانیان و یا مسلمانان منطقه بین‌النهرین نیست بلکه در فرهنگ عزاداری شیعیان برخی کشورهای دیگر نیز دیده می‌شود. شیعیان شمال هند در روز عاشورا تابوت کوچکی را حمل می‌کنند که گویا تمثیلی از قبر امام حسین علیه السلام است و آن را با پارچه‌های گوناگون می‌آرایند و به آن «تعزیه» می‌گویند. در میان شیعیان اندونزی نیز بنا بر یک سنت قدیمی در روز دهم محرم وسیله‌ای به تمثیل از تابوت امام حسین علیه السلام ساخته و می‌گردانند. هم‌چنین مسلمانان جزیره ترینیداد در قاره آمریکا، به مناسبت برگزاری شعائر حزن و اندوه بر سیدالشهدا علیه السلام هودج بزرگی تهیه و آن را با طلا و نقره آرایش می‌دهند.

اهمیت مراسم نخل بندی در منابع و سفرنامه‌ها

با روی کار آمدن دولت صفویه و رسمی شدن مذهب تشیع، برگزاری هرچه باشکوه‌تر مراسم عزاداری ائمه در اشکال مختلف و در قالب اجتماعات وسیع، شکل فراگیری به خود گرفت. اگرچه در برخی از منابع دوره صفویه گزارش‌هایی در مورد نحوه عزاداری در این دوره دیده می‌شود ولی سفرنامه‌های اروپاییانی که در دوره صفوی به ایران سفر کرده‌اند به لحاظ دارا بودن گزارش‌هایی در مورد نحوه عزاداری ایرانیان از اهمیت بیشتری برخوردار می‌باشد. در واقع می‌توان گفت با وجود برخی ناآگاهی و یا داستان پردازی‌های این دسته از منابع، سفرنامه‌های این دوره تنها مآخذ برای آگاهی از جزئیات شیوه برگزاری مراسم عزاداری می‌باشد. البته با توجه به موضوع مورد بررسی سعی گردید سفر نامه‌هایی مورد تاکید قرار گیرند که اطلاعاتی در مورد حمل صندوق‌ها و عماری و تابوت و نخل در آن‌ها وجود داشته باشند.

در **سفرنامه دلاواله** (Pietro Dellavalle) دو گزارش قابل توجه در مورد حمل تابوت در دسته‌های عزاداری در دوره شاه عباس اول وجود دارد. وی در این گزارش‌ها که مربوط به سال‌های ۱۰۲۶ و ۱۰۲۷ ق. است به حمل تابوت، بیرق^۱ و علم^۲ توسط مردم در اصفهان اشاره می‌کند (دلاواله، ۱۳۴۸: ۱۲۵). در دوره سلطنت شاه صفی نیز آدام اولئاریوس (Adam Olearius) در شرح عزاداری ۲۱ رمضان سال ۱۰۴۷ ق. به نکته قابل توجهی اشاره می‌کند. وی می‌نویسد در این روز پس از قرائت کتاب «مقتل نامه» تابوتی که با پارچه‌های سیاه رنگی پوشیده شده بود را دایره‌وار دور گرداندند «پس از آن یک نفر ایرانی بر سر چوبی یک برج مدور که آن را نخل می‌نامیدند و بر آن چهار قبضه شمشیر فرو کرده بودند که به سبب فراوانی اشیای زینتی دیدن آن‌ها دشوار می‌نمود، قرار داشت». (اولئاریوس، ۱۳۶۳: ۷۴). این اولین و تنها نوبتی است که در گزارش سفرنامه نویسان اروپایی واژه نخل دیده می‌شود که به ویژه، از آن جهت که تا حدی شکل نخل را تشریح می‌کند قابل توجه است. در بخش هفتم در کتاب چهارم ژان باتیست تاورنیه (Tavernier) نیز گزارش کاملی از عزاداری عاشورای سال ۱۰۷۸ ق. وجود دارد. وی در

قسمتی از این گزارش نقل می‌کند که: «هردسته [عزاداری] یک معماری داشت که هشت تا ده نفر آن را حمل می‌کردند. چوب معماری با انواع گل و بوته، نقاشی شده و در هر معماری تابوتی گذارده و روی آن را با پارچه زری پوشانیده بودند... در بعضی از آن معماری طفلی شبیه نعش خوابیده بود و آن‌هایی که دور معماری را احاطه کرده بودند گریه و نوحه و زاری می‌کردند». (تاورنیه، ۱۳۶۳: ۱۴۱۳ و ۱۴۱۴).

با بررسی گزارش‌های نگارش یافته توسط سیاحانی که در دوره صفویه به ایران آمده‌اند متوجه می‌شویم که مراسم عزاداری مذهبی در این زمان، در ماه محرم و رمضان انجام می‌گرفته است. مراسمی که با تشریفات و آداب گوناگونی از جمله حمل تابوت و معماری همراه بوده است. در این گزارش‌ها تنها در یک مورد از واژه نخل استفاده شده که مربوط به اجرای این مراسم در منطقه ای خارج از محدوده ایران فعلی است. توصیفی هم که از شکل آن ارائه می‌شود مشخص می‌کند که این سازه با تابوت و معماری متفاوت بوده است. البته ذکر این نکته لازم است که نباید نخل استفاده شده در دوران صفوی را با دوران کنونی از لحاظ شکل و اندازه مقایسه کرد ولی به هر حال در تمامی این مراسم‌ها تابوت‌هایی را حمل می‌کردند و این نشان می‌دهد که رسم تابوت‌گردانی در این دوره جزء اصلی مراسم عزاداری محرم و رمضان بوده است.

بررسی دیگر منابع این دوره برای یافتن شواهدی از برپایی مراسم نخل‌بندی موفقیت زیادی حاصل نمی‌شود. نصیری در دستور شهریاران ضمن ارائه گزارشی از خاک‌سپاری سلیمان صفوی در سال ۱۱۰۵ ق. که به لحاظ زمانی در ماه محرم اتفاق افتاده بود - به برپایی مراسم عزاداری عاشورا در میدان نقش جهان اشاره می‌کند. وی می‌نویسد: «بعد از خوانده شدن روضه الشهداء مردم محلات اصفهان، تبریزی‌ها، و قزوینی‌ها، و یزدی‌ها و هنود^۱ فیلبانان، نخل‌ها و اشباه [شبیه، مانند] اشباح شهدا آراسته، هر طایفه به وضعی و طریقه و هر جماعتی به طوری و رویه آمده، در نظر کیمیا اثرشور قیامت آشکار و آشوب کربلا، معاینه نمودار و گرد کدورت برفرق فرقی شیعیان بیخته و نمونه محشری در میدان نقش جهان برانگیخته گردیده». (نصیری، ۱۳۷۳: ۳۳). علاوه بر این بردیوار غربی سردر تاریخی بقعه امام زاده اسماعیل در اصفهان سنگ نوشته‌ای از فرمان شاه سلطان حسین

۱. هنود، جمع هندی می‌باشد.

به سال ۱۱۱۵ ق. بردیوار نصب شده که در آن به نخل بندی اشاره شده است. متن این سنگ نوشته به این شرح است: «حسب فرمان قضا جریان، از تاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۱۱۵ رقم مبارک اشرف صادر شد آن که حکم جهان مطاع شد. آن که درین وقت اهل محله واقعه در جوار امام زاده واجب التعظیم والتکریم امام زاده اسماعیل علیه و علی آبائه التحیه و التسلیم مشهور به محله امام زاده از تکلیف یراق پوشی ایام عاشورا و امثال آن از بستن نخل و غیره معاف فرمودیم. داروغه گان و عمال دارالسلطنه مزبوره حسب المسطوره مقرر دانسته رقم مجدد طلب ندارد و از فرموده تخلف نوزند و در عهده شناسند. بر طبق عرض عالی جاه مقرب الخاقانی جالینوس الزمانی حکیم باشی کتبه علی نقی» (هنرفر، ۱۳۵۰: ۵۳۵). به نظر می رسد هزینه بالای این مراسمات از دلایل این امر باشد هزینه ای که تامین آن بر عهده اهل همان محله بوده است.

نخل بندی در حرم رضوی

۴۱

پیش از آن که به بررسی چگونگی برپایی مراسم نخل بندی در حرم امام رضا علیه السلام بپردازیم به منظور مشخص تر شدن اهمیت این موضوع، اشاره ای به چگونگی برگزاری مراسم عزاداری ائمه علیهم السلام دوره صفویه در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی می پردازیم. برگزاری مراسم درگذشت ائمه علیهم السلام در این زمان در تشکیلات اداری آستان قدس رضوی به روز عاشورا (شهادت امام حسین علیه السلام) و نیز ۲۱ رمضان (شهادت امام علی علیه السلام) محدود می شد. البته مطابق گزارش های به جای مانده مانند سفرنامه های اروپاییان که پیش تر به آن اشاره شد، گویا این وضعیت در تمامی قلمروی صفویان جاری بوده است. قدیمی ترین خبر در مورد عاشورا در اسناد به سال ۱۰۱۱ ق. (ساکماق ۳/ ۴۲۲۳۵) برمی گردد که در آن به تعطیلی حمام آغچه - یکی از موقوفات آستانه - در این روز اشاره شده است. برپایی مجالس روضه خوانی در روز عاشورا و ۲۱ رمضان از جمله مراسمی بوده است که در این دو روز انجام می شده است (ساکماق ۵/ ۳۱۹۶۹ و ۳۲۷۷۶). در برخی موارد نیز به خواندن «روضه الشهداء» اشاره شده است (ساکماق ۷/ ۳۳۴۲۲ و ۳۲۸۸۸/۹). در این جا این سؤال مطرح می شود که علت برپایی مراسم سوگواری ائمه در حرم رضوی چه بوده است؟ و یا به عبارت دیگر چه رابطه ای می تواند

میان تشکیلات اداری آستان قدس و برگزاری مراسم‌های مرتبط با عزاداری ائمه به خصوص نخل‌بندی وجود داشته باشد؟ همان‌گونه که پیش از این اشاره شد در عصر صفویه در برخی شهرها نظیر اصفهان مراسم نخل‌بندی انجام می‌شده است. در این بین مشهد به عنوان بزرگ‌ترین شهر مذهبی ایران به مرکزی برای برگزاری آیین مذهبی تبدیل شده بود اما نکته‌ای که برگزاری مراسم نخل‌بندی را به حرم رضوی مرتبط می‌نمود وجود تشکیلات اداری آستان قدس رضوی است. در واقع توان مالی و اداری این مجموعه می‌توانست پاسخگوی مناسبی برای هزینه‌ها و نیز سازماندهی انجام این مراسم باشد. تهیه وسایل برای تزئین نخل، پرداخت اجرت افراد و... به همراه نیاز مدیریتی در ساماندهی و نظارت بر انجام نخل‌بندی از جمله نکاتی است که می‌تواند دلایل روشنی بر علت برگزاری چنین مراسمی در حرم رضوی باشد. نکته‌ای که باعث گردید حداقل تا پایان حکومت صفوی این مراسم در مشهد انجام گیرد. از سوی دیگر تقدس و معنویت این تشکیلات به دلیل مرتبط بودن با بارگاه رضوی نیز می‌تواند چرایی برگزاری نخل‌بندی از سوی آستان قدس رضوی را روشن‌تر بنماید. در واقع به نظر می‌رسد همانند امروزه بسیاری از مراسم مذهبی مشهد در بارگاه رضوی برگزار می‌شده است. وجود اسناد بسیاری که اشاره به اجرای مراسم‌های مذهبی و حضور جماعت‌های مختلف در حرم رضوی در این دوره دارد؛ مؤید این مطلب می‌باشد (ساکماق ۳۴/۳۲۷۸۲).

در میان این مجموعه اسناد همان‌گونه که اشاره شد، اولین خبر در مورد نخل‌بندی در اسناد مربوط به سال ۱۰۶۷ ق. است. سند مزبور اشاره‌ای کوتاه به هزینه‌های مربوط به تهیه برخی وسایل نظیر کاغذ و آستر جهت نخل‌بندی بیست و یکم ماه رمضان دارد (ساکماق ۹۸/۳۳۴۰۹).

با توجه به این که تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوره صفویه منظم و مدون بوده، بعید به نظر می‌رسد قبل از سال ۱۰۶۷ ق. مراسم نخل‌بندی در آستان قدس صورت گرفته باشد ولی در اسناد، هزینه‌های مربوط به آن ذکر نشده باشد. بنابراین شاید بتوان این سال را سال آغاز نخل‌گردانی و نخل‌بندی در بارگاه رضوی دانست. مگر آن که تصور کنیم که نخل را بدون تزئین در مراسم عزاداری استفاده می‌کردند که با توجه به اشاراتی که در سفرنامه‌های جهانگردان اروپایی در مورد چگونگی مراسم عزاداری در این دوره ذکر گردید؛ این مسأله دور از ذهن می‌نماید.

اولین نکته‌ای که در اسناد درخصوص نخل بندی مشهودتر است اشیاء و وسایلی است که در جریان تزئین نخل از آن‌ها نام برده می‌شود. البته اطلاعات مندرج در اسناد در این خصوص یکسان نیست. در حالی که در برخی از اسناد از وسایل بسیاری در جریان نخل بندی نام برده شده، در سندهای دیگری به ذکر نام چند وسیله مختصر در این خصوص بسنده شده است.

در بررسی‌های انجام شده بر روی تک تک این سندها علت خاصی در این زمینه مشخص نشد. نه می‌توان چنین برداشت کرد که در ایام محرم و رمضان تزئین نخل‌ها بیشتر یا کمتر بود و نه می‌توان به این نتیجه رسید که در برخی سال‌ها این مراسم باشکوه‌تر برگزار می‌شده است. اما آن چه محتمل به نظر می‌رسد این است که برخی وسایل مربوط به تزئین نخل را به منظور استفاده از آن در سال بعد نگه‌داری می‌کردند و به همین جهت هزینه‌ای در مورد آن صورت نمی‌گرفته است. به هر روی آن چه در اسناد برای تزئین نخل به آن‌ها اشاره شده شامل: کاغذ الوان (ساکماق ۳۴۴۳۶/۱۴ و ۳۴۴۳۶/۱۰)، کاغذ سفید (ساکماق ۳۲۸۸۸/۴، ۳۴۸۱۶/۲، ۳۴۳۴۷/۵ و ۳۴۹۰۲/۱)، جغجغه (ساکماق ۳۴۸۱۶/۲ و ۳۵۳۶۴/۱۰)^۱، ورق نقره (ساکماق: ۳۴۳۴۷/۵)، ورق طلا (ساکماق: ۳۵۳۶۴/۱۰)، کله (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)^۲، میخ آهن (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، میخ برنج (ساکماق ۳۴۸۱۶/۲)، میخ مروارید (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، میخ سرمسینه (ساکماق ۳۴۴۳۶/۱۴)، غزل (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۴۴۳۶/۱۴)^۳، مقوا (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، شال (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، آینه (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، آینه الوان

۱. در اسناد جفجغه نوشته می‌شود و عبارت است از دو چوب استوانه‌ای که از برخورد آن‌ها به یکدیگر تولید صدا می‌شده است. امروزه یکی از مراسمی که در روز تاسوعا در ایبانه انجام می‌شود مراسم جفجغه زنی است که در این مراسم مردم در دو صف منظم و هم‌نوا با نوحه‌خوان‌ها چوبها را به هم می‌زنند. رک: (خوانساری ایبانه، ۱۳۷۸: ۱۲۶)

۲. البته شامل کله سیم کرده و کله پرمی باشد. در فرهنگ نامه‌ها کله و کله به معنای حجله آمده است و آن را خیمه و یا پرده‌ای معنی کرده‌اند که هم چون خانه دوخته باشند و عروس را میان آن آرایش کنند. هم چنین کله را خیمه‌ای از پارچه‌ای لطیف، حجله عروس و اتاقکی چوبین که آن را به هنگام جشن یا سوگواری تزئین کرده و به کار گیرند، معنی کرده‌اند.

۳. این واژه در اسناد چندان مفهوم نیست ولی با توجه به این که در برخی موارد همراه با ریسمان ذکر می‌شود؛ واژه غزل که در لغت نامه دهخدا به معنای رشته به هم پیچیده آمده است انتخاب گردید.

(ساکماق ۳۴۸۱۶/۲)، شیشه ساده (ساکماق ۳۴۴۰۹/۹۹)، شیشه الوان (ساکماق ۳۴۴۳۶/۱۴ و ۳۵۳۶۴/۱۰)، سیب سرخ (ساکماق ۳۲۶۰۶/۵)، ریمان (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، آستر (ساکماق ۳۴۴۰۹/۹۹)، ریشه (ساکماق ۳۲۶۰۶/۵)، سپر (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، سرغلیان (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰) و قندیل (ساکماق ۳۲۶۰۶/۱) و ۳۲۶۰۶/۵ می‌باشد. البته در چند مورد نیز وسایل به کار گرفته به دلیل ناخوانا بودن کلمات، نامفهوم باقی ماند.

همان‌گونه که بیان شد وسایل به کار گرفته شده در نخل‌ها به طور معمول متأثر از دلایل گوناگونی است و به همین دلیل امروزه در مناطق مختلف ایران از وسایل مختلف و متفاوتی در تزئین نخل استفاده می‌شود و مردم این مناطق نیز دلایل متفاوتی را در علت استفاده آن بیان می‌کنند به همین جهت نمی‌توان رابطه استفاده از این اشیاء و مراسم عزاداری ائمه را به صورت کاملاً دقیق بیان نمود. برای نمونه به خاطر این که امروزه بیشتر از نخل برای مراسم عزاداری در حاشیه کویر استفاده می‌شود؛ فلسفه استفاده از وسایل به کار گرفته شده در تزئین نخل‌ها، مرتبط با شرایط اقلیمی کویر بیان می‌شود. از آن‌جا که آینه و چراغ را جزئی از فرهنگ کویرنشینان می‌دانند امروزه استفاده از آن‌ها را در تزئین نخل مرتبط با همین موضوع می‌دانند (سعیدی، ۱۳۸۶: ۱۰۵). این در حالی است که در مشهد عصر صفوی هم از این وسایل برای نخل‌بندی استفاده می‌شده است. بنابراین با شرایطی که اسناد موجود هیچ‌گونه دلیلی برای استفاده از این وسایل بیان نمی‌کنند، ارائه هرگونه توضیحی پیرامون چنین مسئله‌ای، نیازمند توجه به گستره زمانی و جغرافیایی مراسم نخل‌بندی می‌باشد. علاوه بر موارد ذکر شده برای نخل‌بندی، در اسناد به ابزاری اشاره می‌شود که به نظر می‌رسد هنگام تزئین نخل از آن‌ها برای وصل کردن وسایل لازم به نخل و یا تعمیر آن استفاده می‌شده است. سوزن و نخ (ساکماق ۳۴۳۴۷/۳)، نخ خام و تابیده (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، تخته و خاوه (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱) و چوب «جهت تعمیر نخل» (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، سریش (ساکماق ۳۴۸۱۶/۲)، از جمله این موارد می‌باشند. یکی از نکاتی که در مقایسه میان نخل‌بندی دوره صفویه و امروزه جلب توجه می‌کند؛ این است که امروزه بسیاری از وسایل و اشیایی

که در تزئین نخل به کارگرفته می شود توسط مردم وقف و یا نذر شده اند در حالی که در اسناد دوره صفویه این مطلب دیده نمی شود و منابع تأمین هزینه های مربوط به این مراسم بیشتر از محل درآمدهای حاصل از اجاره مزارع و مستغلات (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰) بوده است. نکته دیگر این که هیچ موقوفه خاصی نیز برای مراسم نخل بندی در نظر گرفته نشده است. این در حالی است که معمولاً برای هزینه های صورت گرفته در تشکیلات اداری آستان قدس موقوفات خاصی وجود داشته است. البته برای «تعزیه سیدالشهداء» در عاشورا و اربعین و هم چنین ۲۱ ماه رمضان و نیز روضه خوانی ایام عاشورا از سال ۱۱۲۶ ق. تا پایان حکومت صفویه ۳ موقوفه، وقف حرم رضوی شده است (حسن آبادی، ۱۳۹۲: ۱۶). ولی نه در اسناد و نه در وقف نامه ها اشاره ای به استفاده از موقوفات برای مصارف نخل بندی نشده است. نکته ای که دلیل مهمی بر عدم تداوم این رسم تا دوران معاصر می باشد.

نکته دیگری که از بررسی اسناد به دست می آید این است که در هیچ یک از اسناد، از ساخت سازه چوبی نخل همانند آن چه که امروزه وجود دارد، سخن به میان نمی آید، اما به استفاده از چوب و تخته جهت تعمیر نخل در برخی اسناد اشاره شده که می تواند دلیلی بر وجود یک سازه چوبی باشد، که در مراسم نخل بندی از آن استفاده می شده و به مرور زمان نیاز به تعمیر نیز داشته است.

مشاغل و تدارکات مراسم نخل بندی

مطابق آن چه در اسناد به آن اشاره شده در هنگام تزئین نخل «جماعتی» حضور داشته اند (ساکماق ۳۳۵۳۸/۲، ۳۳۵۳۶/۳، ۳۴۸۰۹/۳) که به کار نخل بندی مشغول بوده اند. کله بند (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۴۴۰۹/۹۸)^۱، کلو و یا کلونبند (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۴۸۱۶/۲)^۲، دهلچی یا دهلی (ساکماق ۳۴۴۳۶/۱۴ و ۳۲۶۰۶/۲)^۳،

۱. به نظر می رسد منظور شخصی بوده که پرده یا پارچه یا همان کله را آماده می کرده و بر روی چوب نخل می کشیده است.

۲. در دهخدا این کلمه به معنی چینی بند زن و رخنه گرفتن و وصل کردن چیزی به چیز دیگر آمده است.

۳. دهل نوعی طبل بزرگ و منظور از دهل چی نوازنده دهل است.

نچار (ساکماق ۳۴۳۴۷/۵ و ۳۲۶۰۶/۵)، قلعی‌گداز (ساکماق ۳۴۸۱۶/۲)^۱، حمال (ساکماق ۳۴۸۱۶)^۲، غلیان فروش (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۴۳۴۷/۵)، صحاف (ساکماق ۳۴۳۴۷/۳)^۳ و صقار (ساکماق ۳۴۳۴۷/۵ و ۳۲۶۰۶/۵)^۴ از جمله مشاغلی هستند که در مراسم نخل‌بندی حضور داشته‌اند. متأسفانه در اسناد علت حضور این افراد مشخص نمی‌شود به ویژه آن که وجود برخی مشاغل نظیر دهلچی هم در اجرای این مراسم بر ابهامات آن می‌افزاید. از دیگر نکاتی که در خصوص نخل‌بندی در اسناد به چشم می‌خورد تهیه غذا برای کسانی که در این مراسم دست‌اندرکار بوده‌اند.

«نان جهت جمعی که [در ۲۱ رمضان المبارک ۱۱۱۲] نخل بسته‌اند» (ساکماق ۳۴۸۰۹/۳). «پرداخت مقرری در وجه استاد درویش محمد قصاب جهت جماعت که نخل بسته‌اند» (ساکماق ۳۵۳۶/۳) و «پرداخت مقرری به محمد رفیع خباز جهت جماعتی که نخل بسته‌اند» (ساکماق ۳۳۵۳۸/۵). از جمله اشاراتی است که در اسناد دیده می‌شود. علاوه بر این تنباکو (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، قهوه (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، ماست (ساکماق ۳۴۸۱۶/۱)، مغز گردو (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، مربا بالنگ (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، انگور (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، آلوبخارا (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰) و عرق بید مشک (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰)، تحت عنوان ماکول برای افرادی که در این مراسم حضور داشتند، تهیه می‌شده است.

مطابق اسناد هزینه‌های صورت گرفته برای مراسم نخل‌بندی می‌بایست به تأیید توشمال^۵، گماشته ناظر^۶، ناظر شیلان^۷ می‌رسیده است: «اخراجات نخل‌بندی ۲۱ شهر رمضان المبارک که توشمال و گماشته عالیشان ناظر سمعوالمکان قلمی و مهر نموده‌اند»

۱. قلعی نسبت است به قلع و فلزی است که مسگران مس سرخ را با آن سفید می‌کنند.

۲. در سند نامش برای حمل چوب ذکر شده است.

۳. از آنجا که در ترتین نخل از سریش و کاغذ الوان هم استفاده می‌شده است احتمالاً صحاف برای امری مرتبط با این قضیه در این مراسم حضور پیدا می‌کرده است.

۴. در یک سند علت حضور صفار را صفاری قنادیل آورده است.

۵. منصبی حکومتی به معنای مشاور و ناظر مطبخ که گویا در دوره صفویه مسئولیت دخل و خرج راه هم بر عهده داشته است.

۶. فردی که از طرف ناظر به عنوان نماینده وی انجام وظیفه می‌کرده است.

۷. شیلان به معنی جشن و ضیافت است و ناظر شیلان مأمور نظارت بر این امور است.

و «اخراجات نخل بندی ایام عاشورا از قرار سیاهه به مهر توشمال و ناظر شیلان سرکار» (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۴۸۱۶/۱). در غیاب این افراد، نایب آن‌ها این وظیفه را انجام می‌داده‌اند (ساکماق ۳۴۴۳۶/۱۴). البته گاهی نیز گزارش این کار و صورت هزینه‌های آن توسط مشرف^۱ نوشته می‌شده است «اخراجات نخل بندی محرم سنه ۱۱۱۵ از قرار سیاهه به خط مشرف سرکار» (ساکماق ۳۴۳۴۷/۳). در جریان این کار صاحب نسق^۲ و میرشب^۳ هم بر روند امور نظارت می‌کردند (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰). به نظر می‌رسد علت تایید شدن این اسناد از سوی توشمال و یا ناظر شیلان لزوم تهیه غذا و تامین مواد غذایی برای اجرای این مراسم بوده است. روشنایی و هزینه‌های مربوط به آن از دیگر موضوعاتی است که در جریان نخل بندی در اسناد بسیار به آن اشاره شده است. پیه گداخته، روغن چراغ، هیمه، شمع پیه و کف مشعل (ساکماق ۳۵۳۶۴/۱۰ و ۳۳۹۸۳/۳ و ۳۴۸۱۶/۱ و ۳۴۴۳۶/۱۴) از جمله مواردی است که برای روشنایی از آن استفاده می‌شده است. پرداخت هزینه‌های سوخت مشعل‌ها جهت نخل بندی به استادان عصار^۴ نیز از دیگر اشارات اسناد در این خصوص می‌باشد (ساکماق ۳۳۵۸۳/۳ و ۳۲۳۵۴/۲). در بسیاری از اسناد مسئله روشنایی و تامین سوخت جهت نخل بندی مکرر تکرار شده است.

زمان و مناسبت‌های خاص مراسم نخل بندی

با توجه به اسناد مربوط به تهیه غذا برای افرادی که در این کار دخیل بودند و حضور میرشب در مراسم نخل بندی، می‌توان چنین نتیجه گرفت که تزئین نخل کاری زمان بر بوده و یک شبانه روز یا حداقل تا پاسی از شب به طول می‌انجامیده است و یا این که به

۱. مشرف یک مأمور دیوانی بوده که وظیفه‌اش عبارت بود از تعیین و برآورد بودجه و اعتبار مورد نیاز بیوتات و ارائه گزارش آن به ناظر.

۲. صاحب نسق مأمور انتظام دهنده است که به نقل از مینورسکی مأمور اجرای صرف بوده است.

۳. میرشب در واقع نوعی منصب امنیتی به شمار می‌آمد که به آن حاکم شب هم گفته‌اند و وظیفه کمک به داروغه را بر عهده داشته است.

۴. در مورد کف مشعل اطلاعاتی از منابع به دست نیامد، احتمال دارد منظور دوده‌های حاصل از سوختن مشعل باشد ولی این که چه کاربردی داشته است مشخص نیست.

۵. عصار: روغن گیر.

طور کامل این امر در شب انجام می‌شده، نکته‌ای که تنها در یک سند به آن اشاره شده است (ساکماق ۲۲/۳۵۳۶۴).

موضوع دیگری که در رابطه با نخل‌بندی مطرح است مناسبت‌های انجام این مراسم است. مطابق اشارات اسناد، تزئین نخل‌ها برای برگزاری دو مراسم سوگواری عاشورا و ۲۱ رمضان صورت می‌گرفته است (ساکماق ۲۸/۳۴۹۰۰، ۱/۳۷۹۹۷، ۴/۳۵۰۳۱ و ۸/۳۴۸۰۲). مقایسه میان تعداد اسناد مربوط به نخل‌بندی در ۲۱ رمضان و در ایام عاشورا نشان می‌دهد که در دوره صفوی مراسم نخل‌گردانی هم در ایام شهادت امام حسین علیه السلام و هم به مناسبت سال‌روز شهادت امام علی علیه السلام انجام می‌شده است. امری که امروزه صورت متفاوتی به خود گرفته و بیشتر در ایام عاشورا انجام این مراسم دیده می‌شود و در مناطق بسیار کمی می‌توان مراسم نخل‌گردانی را در ۲۱ رمضان نیز مشاهده کرد. به نحوی که حتی این ذهنیت شکل گرفته که فلسفه نخل‌گردانی تنها مربوط به عزاداری سیدالشهدا است (کاظمینی، ۱۳۸۷: ۳۹). نکته دیگری که حین بررسی اسناد مربوط به نخل‌بندی به آن برمی‌خوریم؛ روضه‌خوانی است. در اسناد مربوط به نخل‌بندی در محرم و رمضان سال ۱۰۶۷ ق. یعنی سال آغاز نخل‌بندی در آستان قدس، اشاره شده که در هنگام بستن نخل روضه نیز خوانده می‌شده است (ساکماق ۹۸/۳۳۴۰۹، ۷/۳۳۴۲۲). اما این امر در سال‌های بعد تکرار نشده است. همان‌گونه که پیش از این اشاره شد، تعداد اسناد مربوط به نخل‌بندی در این دوره در سال‌های مختلف متفاوت می‌باشد. جدول ذیل این پراکندگی در سال‌های حکومت شاهان صفوی را بهتر نشان می‌دهد:

شاه عباس دوم (۱۰۵۲-۱۰۷۷ ق)

ردیف	سال سند	شماره سند	توضیحات
۱	۱۰۶۷	۳۳۴۰۹	تهیه وسایل برای تزئین نخل ۲۱ ماه رمضان
۲	۱۰۶۸	۳۳۴۲۲	هزینه‌های مربوط به سوخت مشعل‌ها جهت نخل‌بندی در ماه محرم
۳	۱۰۶۸	۳۳۴۰۹	تهیه وسایل برای تزئین نخل ۱۰ محرم
۴	۱۰۷۰	۳۳۱۷۷	تهیه وسایل برای تزئین نخل ۱۰ محرم

شاه سلیمان (۱۰۷۷-۱۱۰۵ ق)

۱	۱۰۷۷	۳۳۹۸۵	تهیه برنج و روغن برای نخل‌بندی ۲۱ رمضان
۲	۱۰۷۸	۳۳۹۸۳	تامین سوخت جهت نخل‌بندی محرم و رمضان

بررسی تحلیلی مراسم نخل بندی در دوره صفویه

نخل بندی محرم	۳۳۹۸۶	۱۰۷۸	۳
تامین سوخت مشعل برای نخل بندی محرم	۳۳۵۸۳	۱۰۷۹	۴
تهیه برنج و روغن برای جمعی که نخل بسته اند در ماه محرم	۳۳۵۸۴	۱۰۷۹	۵
نخل بندی ۲۱ رمضان و محرم	۳۳۵۸۶	۱۰۷۹	۶
تامین سوخت جهت نخل بندی محرم	۳۴۰۷۰	۱۰۸۰	۷
نخل بندی محرم	۳۴۰۷۴	۱۰۸۰	۸
نخل بندی ۲۱ رمضان و محرم	۳۴۱۶۶	۱۰۸۱-۱۰۸۰	۹
تامین سوخت جهت نخل بندی عاشورا	۳۴۱۶۳	۱۰۸۱	۱۰
نخل بندی ۱۰ محرم	۳۲۵۴۷	۱۰۸۵	۱۱
نخل بندی ۱۰ محرم	۳۳۶۴۱	۱۰۸۶	۱۲
نخل بندی ۲۱ رمضان و عاشورا	۳۳۵۱۹	۱۰۸۸-۱۰۸۷	۱۳
نخل بندی ۱۰ محرم ۱۰۹۱ و ۲۱ رمضان ۱۰۹۰ ق	۳۲۲۴۲	۱۰۹۰-۹۱	۱۴
نخل بندی ۱۰ محرم ۱۰۹۱ و ۲۱ رمضان ۱۰۹۰ ق	۳۲۳۵۴	۱۰۹۰-۹۱	۱۵
تهیه برنج و روغن برای جمعی که نخل بسته اند در ۲۱ ماه رمضان	۳۲۷۸۰	۱۰۹۵	۱۶
۲۱ ماه رمضان و ۱۰ محرم	۳۲۷۸۲	۱۰۹۶-۱۰۹۵	۱۷
عاشورا	۳۲۷۷۶	۱۰۹۶	۱۸
تامین مصالح شیلان جهت جماعت که نخل بسته اند در ماه محرم	۳۲۷۸۵	۱۰۹۶	۱۹
نخل بندی ۱۰ محرم	۳۲۸۸۸	۱۰۹۶	۲۰
نخل بندی ۲۱ رمضان و عاشورا	۳۳۱۲۷	۱۰۹۷-۱۰۹۶	۲۱
تهیه گوشت برای جماعتی که در ۲۱ ماه رمضان و ۱۰ محرم نخل بسته اند	۳۳۵۳۶	۱۱۰۲-۱۱۰۱	۲۲
تهیه نان برای جماعتی که در ۲۱ ماه رمضان و ۱۰ محرم نخل بسته اند	۳۳۵۳۸	۱۱۰۲-۱۱۰۱	۲۳
۲۱ رمضان و عاشورا	۳۲۶۰۶	۱۱۰۳-۱۱۰۲	۲۴
تهیه نان در ماه محرم برای جماعتی که نخل بسته اند	۳۲۵۸۷	۱۱۰۳	۲۵
نخل بندی ۱۰ محرم ۱۱۰۳ و ۲۱ رمضان ۱۱۰۲ ق	۳۲۴۳۲	۱۱۰۳-۱۱۰۲	۲۶

شاه سلطان حسین (۱۱۳۵-۱۱۰۵ ق)

تهیه نان در ماه محرم برای جماعتی که نخل بسته اند	۳۳۳۹۱	۱۱۱۱	۱
تهیه نان برای جماعتی که در ۲۱ رمضان نخل بسته اند	۳۴۸۰۹	۱۱۱۳	۲
نخل بندی عاشورا	۳۴۸۰۲	۱۱۱۴	۳
نخل بندی ۲۱ رمضان و ۱۰ محرم	۳۴۸۱۶	۱۱۱۴	۴

نخل بندی ۲۱ رمضان و ۱۰ محرم	۳۴۳۴۷	۱۱۱۵	۵
نخل بندی عاشورا	۳۴۸۸۸	۱۱۱۸	۶
تهیه نان برای نخل بندی عاشورا	۳۴۸۹۴	۱۱۱۸	۷
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۴۹۰۰	۱۱۱۸	۸
نخل بندی ۲۱ رمضان و ۱۰ محرم	۳۴۹۰۲	۱۱۱۸	۹
تهیه نان برای نخل بندی عاشورا و ۲۱ رمضان	۳۴۹۷۷	۱۱۱۸	۱۰
نخل بندی عاشورا	۳۴۵۳۸	۱۱۲۵	۱۱
نخل بندی عاشورا	۳۴۳۸۶	۱۱۲۸	۱۲
نخل بندی ۲۱ رمضان و ۱۰ محرم	۳۴۲۱۵	۱۱۲۹-۱۱۲۸	۱۳
نخل بندی عاشورا	۳۴۴۱۲	۱۱۳۰	۱۴
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۴۴۳۳	۱۱۳۰	۱۵
نخل بندی عاشورا	۳۴۴۳۶	۱۱۳۰	۱۶
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۵۰۳۱	۱۱۳۰	۱۷
نخل بندی عاشورا	۳۷۲۹۶	۱۱۳۱	۱۸
نخل بندی عاشورا	۳۴۹۹۷	۱۱۳۷	۱۹

شاه طهماسب دوم و اواخر صفویه (۱۱۴۷-۱۱۳۵ق)

نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۴۶۶۱	۱۱۴۱	۱
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۴۷۲۶	۱۱۴۱	۲
پرداخت مرسوم به توشمال به جهت اخراجات نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۴۷۷۲	۱۱۴۱	۳
عاشورا و ۲۱ رمضان	۳۵۱۹۰	۱۱۴۴-۱۱۴۳	۴
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۵۲۱۴	۱۱۴۶	۵
هزینه هیمة پای نخل	۳۵۳۲۰	۱۱۴۶	۶
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۵۳۳۱	۱۱۴۷	۷
نخل بندی ۲۱ رمضان و ۱۰ محرم	۳۵۳۶۴	۱۱۴۷	۸
نخل بندی ۲۱ رمضان	۳۵۳۶۸	۱۱۴۶	۹

طبقه بندی اسناد نشان می دهد نخستین سند، مربوط به دوران شاه عباس دوم است، ولی بیشترین تعداد سندها و سالهایی که در آن نخل بندی اجرا شده در زمان شاه سلیمان و سپس شاه سلطان حسین می باشد. سیاست های خاص مذهبی شاهان صفوی بی شک در این موضوع مؤثر بوده است. امری که در دوران حکومت شاه سلیمان و شاه سلطان حسین به خوبی قابل مشاهده است. گرچه نباید تلاش صورت گرفته در

سال‌های قبل جهت فراهم آوردن زمینه‌های توسعه و پیشبرد مسائل مذهبی را از یاد برد ولی باید گفت حضور عالمان موثر و پرنفوذی چون علامه مجلسی در دوران پایانی حکومت صفویه مقطع ویژه‌ای را در گسترش جلوه‌های گوناگون شعائر مذهبی ایجاد کرده بود امری که در مورد سایر مراسم مذهبی نظیر روضه خوانی و برگزاری اعیادی نظیر قربان و غدیر حتی در حرم رضوی قابل تعمیم است. گذشته از طرح موضوع گسترش تشکیلات اداری آستان قدس رضوی در دوران پایانی حکومت صفویه، سیاست‌های متولیان آستان قدس می‌توانست در این موضوع مؤثر باشد. البته نباید از یاد برد این متولیان از جانب شاهان صفوی انتخاب می‌شده‌اند و فعالیت‌های خود را زیر نظر آن‌ها انجام می‌داده‌اند. اما میزان اقتدار متولیان و رویکردهای مذهبی آنان در این امر بی‌تأثیر نبوده است. مطلبی که خود نیازمند پژوهشی مجزا می‌باشد.

نکته دیگری که از این بررسی به دست می‌آید این است که از زمانی که نخستین سند در مورد نخل بندی مشاهده شد تا پایان حکومت صفوی، به طور منظم در تمامی سال‌ها اسناد مربوط به نخل بندی وجود ندارد که البته این احتمال مطرح می‌شود که یا اسناد مربوط به آن‌ها از بین رفته و یا در این سال‌ها مراسم نخل بندی برپا نمی‌شده است که در صورت پذیرش فرضیه دوم دلایل این امر مشخص نمی‌باشد. یافته دیگری که از بررسی اسناد به دست آمد این است که در دوره پس از سقوط اصفهان و در دوران حکومت بازماندگان صفویه در خراسان و مشهد نیز اجرای این مراسم متوقف نشد. از این دوران ۹ مورد سند وجود دارد که بیشتر مربوط به اجرای این مراسم در ۲۱ رمضان می‌باشد.

هزینه‌های صورت گرفته برای نخل بندی

مقایسه میان اسناد نخل بندی در طی سال‌های مختلف گویای تغییراتی در هزینه‌های مصرفی جهت برپایی این مراسم می‌باشد. در بیشتر سال‌ها هزینه‌های مربوط به روز عاشورا بیشتر از ۲۱ رمضان بوده است. در این بین بیشترین هزینه پرداختی برای مراسم نخل بندی مربوط به عاشورای سال ۱۰۹۷ می‌باشد. البته از آن جا که در تمامی این اسناد به جزئیات این مراسم پرداخته نشده است؛ به همین جهت نمی‌توان تحلیل روشنی از علت این تغییرات بیان داشت. اما تمامی این اسناد گویای ثبات نسبی

قیمت‌ها در سال‌های مختلف حکومت صفویه می‌باشد. نکته دیگری که در این بررسی مشخص می‌شود این است که تشکیلات اداری آستان قدس به نسبت دیگر مراسمی که برای سوگواری ائمه برپا می‌نموده، هزینه بیشتری را برای نخل‌بندی در نظر می‌گرفته است. این در حالی است که این مبالغ در مقایسه با دیگر هزینه‌های مصرفی آستان قدس مبلغ قابل توجهی بوده است. تمامی این مطالب گویای رویکرد خاص و ویژه آستان قدس رضوی در برگزاری این مراسم بوده است.

ردیف	سال سند	شماره سند	میزان هزینه	توضیحات
۱	۱۰۶۷	۳۳۴۰۹	۷۶۰ دینار	تهیه وسایل برای تزئین نخل ۲۱ ماه رمضان
۲	۱۰۷۰	۳۳۱۷۷	۱۹۲۰ دینار عراقی / ۲۳۴۰ دینار خراسانی	تهیه وسایل برای تزئین نخل ۱۰ محرم
۳	۱۰۷۸	۳۳۹۸۶	۱۵۰۰ دینار	نخل‌بندی محرم (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۴	۱۰۸۰	۳۴۱۶۶	۱۲۵۰ دینار عراقی / ۱۷۰۰ دینار خراسانی	نخل‌بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۵	۱۰۸۱	۳۴۱۶۶	۷۵۵۰ دینار عراقی / ۷۸۶۶ دینار خراسانی	نخل‌بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۶	۱۰۸۷	۳۳۵۱۹	۷۰۰۰ دینار	نخل‌بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۷	۱۰۸۸	۳۳۵۱۹	۷۰۰۰ دینار	نخل‌بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۸	۱۰۹۵	۳۲۷۸۲	۷۰۰۰	نخل‌بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۹	۱۰۹۶	۳۲۷۸۲	۷۰۰۰	نخل‌بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۱۰	۱۰۹۶	۳۲۷۷۶	۱ تومان و ۵۸۶۰ دینار	نخل‌بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)
۱۱	۱۰۹۶	۳۲۷۸۵	۳۰۰ دینار	تامین مصالح شیلان جهت جماعت که نخل بسته اند در ماه محرم
۱۲	۱۰۹۶	۳۲۱۲۷	۶۸۶۵ دینار عراقی / ۸۲۳۸ دینار خراسانی	نخل‌بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)

بررسی تحلیلی مراسم نخل بندی در دوره صفویه

پیاپی ۳ - بهار ۱۳۹۴ / سال سوم - شماره سوم

۵۳

نخل بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)	۲ تومان و ۶۰۰ دینار عراقی / ۳ تومان و ۱۳۰۰ دینار خراسانی	۳۲۱۲۷	۱۰۹۷	۱۳
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی ۲۱ رمضان	۶۳۰۰ دینار عراقی / ۷۰۶۵ دینار خراسانی	۳۲۶۰۶	۱۱۰۲	۱۴
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی عاشورا	۹۳۶۵ دینار عراقی / ۱ تومان ۳۸ دینار خراسانی	۳۲۶۰۶	۱۱۰۳	۱۵
تهیه نان برای جماعتی که در ۲۱ رمضان نخل بسته اند.	۳۰۰ دینار	۳۴۸۰۹	۱۱۱۳	۱۶
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی عاشورا	۱ تومان و ۳۳۰ دینار	۳۴۸۱۶	۱۱۱۴	۱۷
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی ۲۱ رمضان	۶۷۱۰ دینار	۳۴۸۱۶	۱۱۱۴	۱۸
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی عاشورا	۱ تومان و ۲۷۵ دینار	۳۴۳۴۷	۱۱۱۵	۱۹
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی ۲۱ رمضان	۱ تومان و ۲۲۷۰ دینار	۳۴۳۴۷	۱۱۱۵	۲۰
نخل بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)	۱ تومان و ۶۹۷ دینار	۳۴۲۱۵	۱۱۲۸	۲۱
نخل بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)	۱ تومان و ۶۹۷ دینار	۳۴۲۱۵	۱۱۲۹	۲۱
نخل بندی عاشورا (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)	۱ تومان و ۳۶۰ دینار	۳۴۹۹۷	۱۱۳۷	۲۲
نخل بندی ۲۱ رمضان (در سند ذکری از مصرف خاص نشده است.)	۱ تومان و ۵۰۰۰ دینار	۳۴۶۶۱	۱۱۴۱	۲۳
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی ۲۱ رمضان	۱ تومان و ۷۷۵۰ دینار	۳۵۳۶۴	۱۱۴۷	۲۴
تهیه وسایل و پرداخت اجرت به افراد جهت نخل بندی عاشورا	۱ تومان و ۴۱۵ دینار	۳۵۳۶۴	۱۱۴۷	۲۵

سخن پایانی

در طول تاریخ ایران، دوره صفویه مقطع مهم و تأثیرگذاری محسوب می‌شود. رسمیت تشیع، توسعه نهادهای مرتبط با مذهب و شکل‌گیری باورها و ارزش‌های فکری، بخشی از این تأثیرگذاری می‌باشد. در چنین شرایطی برگزاری مراسم مذهبی و آیین‌های مرتبط با آن مورد توجه جدی جامعه قرار گرفت. مراسم نخل‌بندی یکی از این آیین‌ها است. بنابر اطلاع منابع موجود، نخستین بار در دوره صفویه واژه نخل‌بندی برای چنین مراسمی به کار گرفته شده است. نخل‌بندی مراسمی بوده که در عصر حکومت صفوی در برخی نقاط ایران از جمله مشهد در هنگام سوگواری برخی امامان شیعه برپا می‌شده است. مراسمی که در آن یک سازه چوبی را با وسایل مختلف تزئین کرده و سپس آن را تبدیل به یک نماد ملموس از تابوت امامان شیعه می‌نمودند. نمادی که به مراسم سوگواری ائمه جاذبه خاصی می‌بخشید. در شهر مشهد نخل‌بندی در حرم رضوی توسط تشکیلات اداری آستان قدس رضوی انجام می‌پذیرفت. در واقع تأمین هزینه‌های مالی و نظارت بر انجام مراسم از سوی این تشکیلات سبب گردیده بود که از زمان آغاز نخل‌بندی در حرم در سال ۱۰۶۷ق. تا پایان حکومت صفوی، این مراسم در مشهد با شکوه و وسعت خاصی برگزار گردد. مراسمی که امروزه دیگر در این شهر به دست فراموشی سپرده شده است. به هر روی براساس آنچه در خلال این بررسی مطرح شده می‌توان نتایج زیر را در خصوص نخل‌بندی به اختصار برشمرد:

- ۱- برپایی مراسم نخل‌بندی تنها به عاشورا (شهادت امام حسین علیه السلام) و بیست و یک ماه رمضان (شهادت امام علی) محدود شده است.
- ۲- در هنگام تزئین نخل از اشیای گوناگونی بهره گرفته می‌شده که در تمامی این دوره تغییر محسوسی در به‌کارگیری آن‌ها دیده نشد.
- ۳- تعداد اسناد مربوط به نخل‌بندی بسیار بیشتر از اسناد مربوط به سایر آیین‌های مرتبط با عزاداری ائمه نظیر روضه‌خوانی می‌باشد که شاید بتوان آن را نشانه رویکرد جامعه به این شکل از عزاداری دانست.
- ۴- تعداد اسناد نخل‌بندی و نیز سال‌هایی که در آن مراسم نخل‌بندی برگزار می‌شده در دوره شاه سلیمان بسیار بیشتر از سایر دوره‌ها می‌باشد.

[سند شماره ۱۴/۳۴۴۳۶]

انتظامیهات و معاملات سرکار فیض آقا رسنه خاقوئیل
 توجیهات
 ومقدمات
 توجیهات
 اخراجات

پیاپی ۳. بهار ۱۳۹۴ / سال سوم. شماره سوم

[حاشیه راست سند:] اخراجات نخل بندی عاشورا سنه ۱۱۳۰ از قرار سیاهه به مهرنایب
 توشمال و نایب ناظر شیلان

۸۲۰۰ دینار

مصالح

۴۲۱۵ دینار

جغجغه^۱ ورق نقره

۱۰۰ دینار

۸۰۰ دینار

غزل [یک کلمه ناخوانا]

۶۰۰ دینار

۳۰۰ دینار

کغذ الوان تخسته

۳۰۰ دینار

۱۲۰۰ دینار

میسخ آهن سربیش

مع پیاله

۶۵۰ دینار

مرورایید سرمسینه

۲۵ دینار

۵۰ دینار ۶۰۰ دینار

نسخ شیشیه الوان مع رنگ

۷۰ دینار

۷۰ دینار

خام	تابیده	
۴۰ دینار	۳۰ دینار	
مقروا		۱۰۰ دینار
اجرت		
		۸۰۰ دینار
نجر	کلوابند	
۲۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	
کلعه بر	دهلچی	
۲۰۰ دینار	۲۰۰ دینار	
قلع گداز		۱۰۰ دینار
سوخست		
		۱۴۶۰ دینار
شمع پیه	پیه گداخته	
۲۶۰ دینار	۲۶۰ دینار	
کشف مشعل	هیومه	
۵۰۰ دینار	۴۰۰ دینار	
سایر		
عن کسراجناس	۱۷۲۵ دینار	
آینه	قلعی	
[۱] جام	[۱۷] مثقال	
۴۵۰ دینار	۱۲۷۵ دینار	

سند شماره ۱: هزینه های نخل بندی در عاشورا سال ۱۱۳۰ ق.

[سند شماره ۳۳۵۸۶/۵]

هو

مجله
جمع و خرج سرکار آستانه مقدسه منوره متبرکه رضیه رضویه عرش درجه سنه پچی نیل

مفیده
من ذلک

۱۵۰

صرفاً

رفعت پنجاها

خواجه غیاثا محمدا خازن

۱ تومان و ۷۹۷۶ دینار

برای ت
برای ت

به تاریخ شهر جمادی الاول سنه ۱۰۷۹ عن صرف سقاخانه سرکار به تاریخ شهر رمضان المبارک سنه ۱۰۷۹ عن صرف نخل بندی ۲۱

قیمت یخ عراقی، تومان ۲۰۰ دینار

خراسانی، ۱ تومان و ۱۵۵۰ دینار خراسانی، ۱ تومان و ۶۴۰ دینار

برای ت

به تاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۰۷۹ شرح ایضا

عراقی، ۳۱۵۵ دینار خراسانی، ۳۷۸۶ دینار

سند شماره ۲: هزینه های نخل بندی در محرم و رمضان سال ۱۰۷۹ ق.

[سند شماره ۱/۳۴۹۰۲]

انجام مهجرات و معاملات سرکار فیض آثار سنه ایت ئیل توجهات و مقررات توجهات اخراجات

پیاپی ۳ بهار ۱۳۹۴ / سال سوم شماره سوم

۶۰

نوشته شد	نوشته شد
----------	----------

اخراجات نخل بندی ایام عاشورا از ۲۱ شهر رمضان المبارک از قرار سیاهه قرار سیاهه به مهر ناظر شیلان و به خط مشرف سرکار و به مهر نایب توشمال و ناظر شیلان گماشته عالی‌جاه ناظر جلیل‌القدر آنچه صرف نخل بندی ۲۱ شهر رمضان المبارک ۱۱۱۷، قرار [از بابت] اخراجات نخل بندی ایام سیاهه و تقریر رفعت و معالی پناهان نایب توشمال و نایب عاشورا سنه ایت ئیل توشمال^۱ و ناظر شیلان سرکار موهبت آثار سنه تخاقوی ئیل

۷۵۲۰ دینار	۶۹۶۵ دینار
اجرت و غیره	بهاء المذکور
۴۴۶۰ دینار	۳۳۴۰ دینار
بهاء المذکور	کاغذ چوب و غیره ورق نقره
۳۸۴۰ دینار	۷۵۰ دینار
۶۰۰ دینار	۴۶۵ دینار
۴۵۰ دینار	۴ عدد
۵۰ دینار	نجار حمال جهت چوب و تخته کاغذ تخته و چوب مقوا
۵۰ دینار	الوان سفید چوب چاوه
۸۰۰ دینار	۲۰۰ دینار
۱۰۰ دینار	۳۵۰ دینار
آهن	۱۱۵ دینار
میخ	۱۳ عدد
۴۵۰ دینار	۸۲۰ دینار
۱۵۰ دینار	۸۷۰ دینار
۶۵۰ دینار	۷۰۰ دینار
۱۰۰ دینار	

۱. نایب توشمال در سند دوبار تکرار شده است.

بررسی تحلیلی مراسم نخل بندی در دوره صفویه

میخ آهن	نخ شماعی و غیره	غزل معه طناب [یک کلمه ناخوانا]	جفجغه	ورق نقره
۲ سیر		۵ [عدد]	۲۰ عدد	۲۰ عدد
۱۰۰ دینار	۸۰ دینار	۳ [کلاف] ۴۰۰ دینار	۹۰۰ دینار	۱۰۰ دینار
سوزن	سیب جهت دور نخل			
۳ من	۳ من			
۵ دینار	۱۵۰ دینار	شیشه جهت ابلق	غزل	
	۱۰۰ دینار	۳۰۰ دینار		
سوخ	توباکو	توباکو	قهوه	
	۱۶۰۰ دینار	۲۵۰ دینار	۴۰ دینار	
سوخت هیمه شاهرود [؟]	روشنایی			
	۹۱۰ دینار			
۱۰ من	۲۰۰ دینار	شمع پیه	سوخ گداخته	سوخ و غیره
	۲۰۰ دینار	۲۱۰ دینار	۳۶۶۰ دینار	
صرف	کف مشعل	سوخ	عوض کسرآینه و غیره	
۴۹۰ دینار	۵۰۰ دینار	۱۹۵۰ دینار	۱۰۸۰ دینار	
توباکو	قهوه	پیه گداخته	آینه	قلعی
۵ سیر	۱۱۵ دینار	شمع	۱۵۰ دینار	دو جام و نیم ۲ سیر
و ۱۰ مثقال		۲۵۰ دینار	۶۰۰ دینار	۴۸۰ دینار
۳۷۵ دینار		هیمه	کف مشعل	
			۱۲۰۰ دینار	۳۵۰ دینار
۱۰۰۰ دینار	باغی	شاهرود [؟]		
نچار	کلوا بند	۱۱۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	
۳۰۰ دینار	۱۰۰ دینار	شرح رقم عالی جاه ناظر و نایب عالی جاه متولی به تاریخ ۱۱ شهر ذی قعدة الحرام		
غلیان فروش قلعی گداز	سنه ۱۱۱۷. آنکه کُتاب حضرت سیادت و نجابت پناه عزت و عوانی دستگاه			
۲۰۰ دینار	۲۰۰ دینار	رفیع مقداری مستوفی سرکار موهبت آثار سیاهه مزبور را که نایب توشمال و		
ناظر شیلان				
دهل چی	مهر نموده اند ثبت و ضبط نموده مبلغ ۷۵۲۰ دینار مزبور را تنخواه دهند.			
۲۰۰ دینار	المقرر به موجب برات به تاریخ شهر ربیع الاول سنه ۱۱۱۸			

سایر _____ عراقی ۷۵۲۰ دینار خراسانی ۹۰۲۴ دینار

عن کسراجناس مذکور کسر ۱۸۰ دینار رسوم خازن

۱۰۲۵ دینار [الباقی] ۸۸۴۴ دینار

قلع آینه مستاجر خان میرمعین از بابت وجه اجاره هذه السنه

۱۱ سیر ۴ جام برساند که به خرج مجری ست.

۸۲۵ دینار ۲۰۰ دینار

شرح رقم عالی جاه ناظر و نایب عالی جاه متولی به تاریخ

۵ شهر صفر المظفر سنه ۱۱۱۸ آن که کُتاب حضرت سیادت و

نجابت پناه عزت و عوانی دستگاه رفیع مقدار مستوفی

سرکار سیاهه مزبور را ثبت و ضبط نموده مبلغ ۶۹۶۵ دینار خراسانی

اخراجات مذکوره را تنخواه دهند.

المقرر به موجب برات به تاریخ شهر صفر سنه ۱۱۱۸

عراقی ۶۹۶۵ دینار

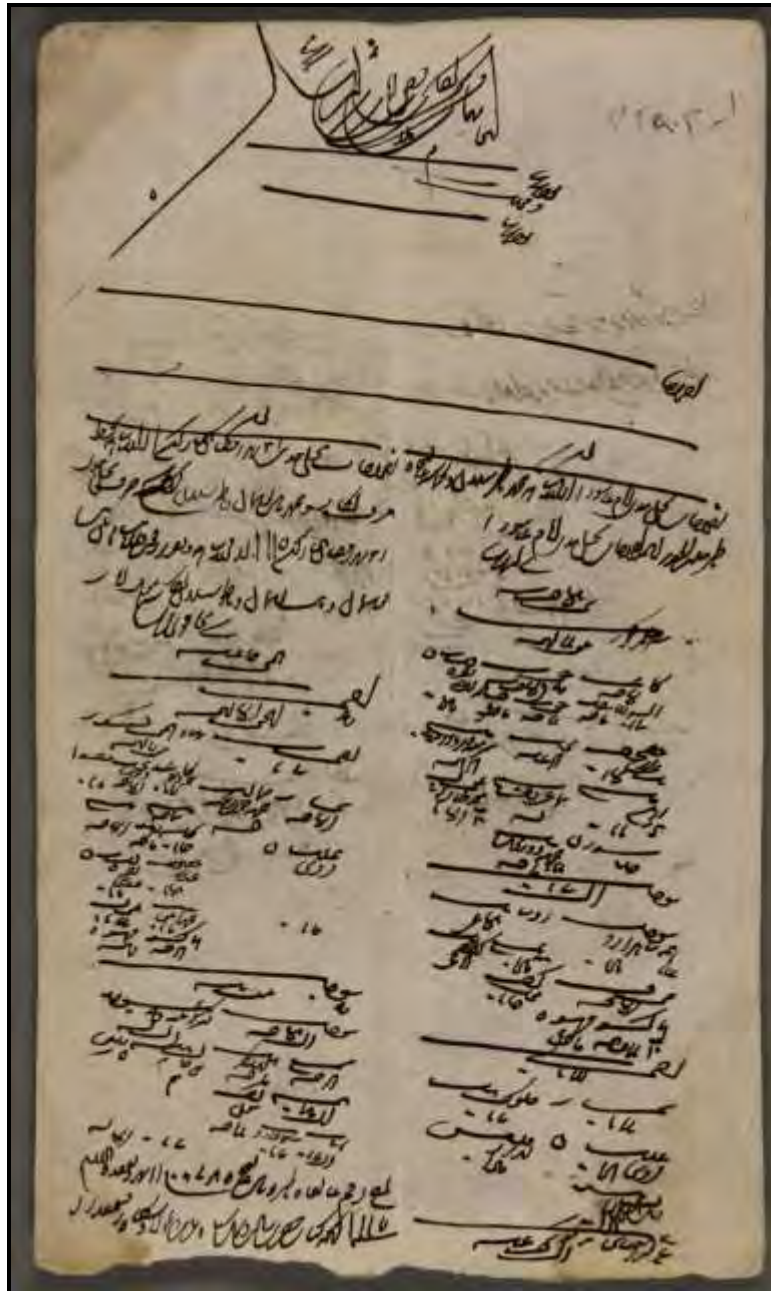
خراسانی ۸۳۵۳ دینار

کسر ۱۶۳ دینار رسوم خازن

[الباقی] ۸۱۹۰ دینار

ط _____ ضابط

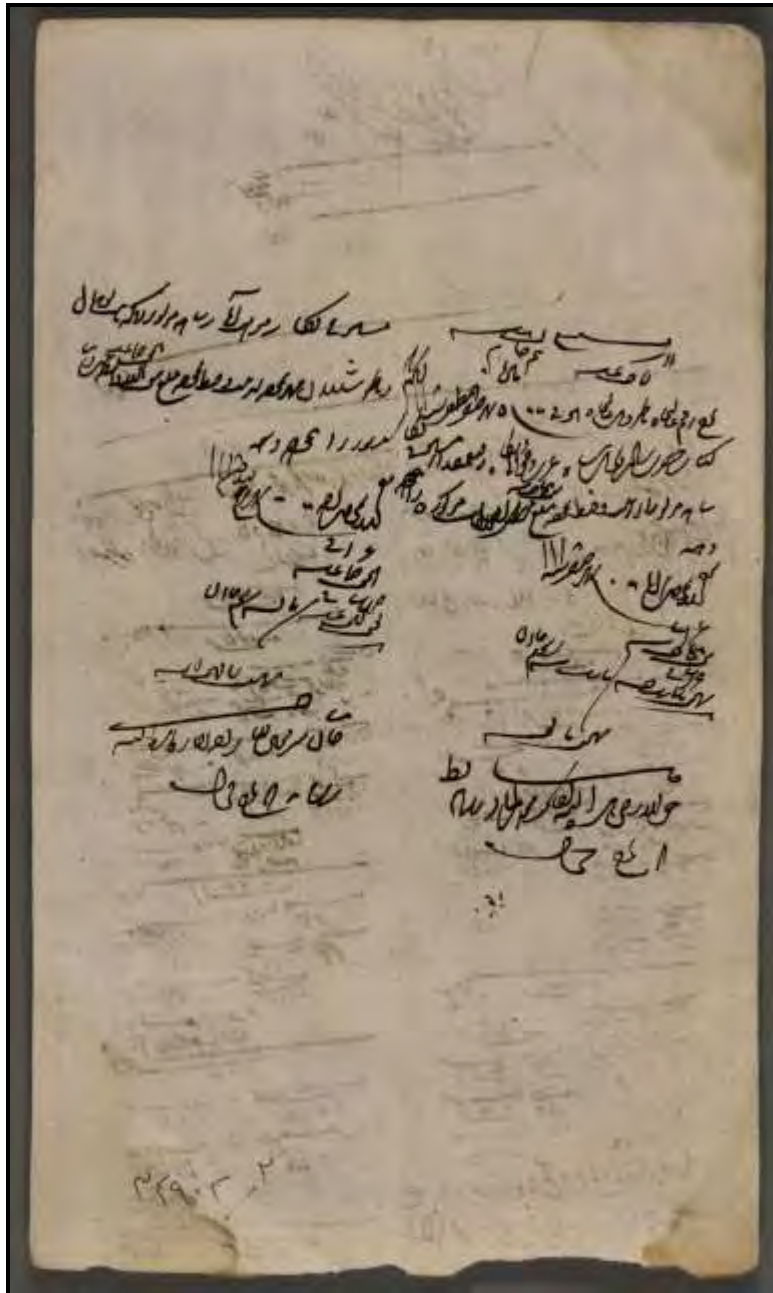
حق الارض ضابط هذه السنه سرکار موهبت آثار برساند که به خرج مجری ست.

سند شماره ۳: هزینه های نخل بندی عاشورا و ۲۱ ماه رمضان سال ۱۱۱۷ ق.

ادامه تصویر سند شماره ۳

[سند شماره ۳۴۴۰۹/۹۸]

هو
انجام مہات و معاملات سرکار فیض آثار سنہ خاقوی ٹیل
اورج
ابوالمال

مواضع و مزارع	حاصل المذکور
مستغلات	۱۳ زراعات و باغات
دکاکین	مفردہ مشہد مقدس
دکاکین قدیمی کہ بہ تصدی استاد گنجی	الباقی
و غیرہ مقرر است	صرف و خرج
استاد گنجی	۲

از قرار روزنامچہ

بہا

از قرار بروات روزنامچہ

برات

بہ تاریخ شہرمضان سنہ ۱۰۶۷، بہاء کاغذ و آسترو غیرہ جہت روز بیست و یکم کہ روضہ

خواندہ شد جہت نخل

[عراقی] ۶۵۰ دینار خراسانی، ۷۸۰۰ دینار

کاغذ آستر

۱۵۰ دینار ۴۰۰ دینار

[دو کلمہ ناخوانا] شیشہ

۵۰ دینار ۳۰ دینار

[گل پرہ ؟]

۲۰ دینار

سند شماره ۴: نخستین سند مربوط به نخل‌بندی ۲۱ ماه رمضان سال ۱۰۶۷ق.

[سند شماره ۵/۳۳۵۸۶]

هو
مجل جمع و خرج سرکار آستانه مقدسه منوره متبرکه رضیه رضویه عرش درجه
سنه یچی نیل

مفـردۀ

من ذلک ۱۵۰

صرف

رفعت پنـه

خواجه غیاثا محمدا خازن

۱ تومان و ۷۹۷۶ دینار

بـرات

به تاریخ شهر جمادی الاول سنه ۱۰۷۹ عن

صرف سقاخانه سرکار

قیمت یخ

۱ تومان و ۱۵۵۰ دینار خراسانی

بـرات

به تاریخ شهر محرم الحرام سنه ۱۰۷۹ شرح ایضا

۳ هزار و ۱۵۵ دینار عراقی

۳ هزار و ۴۸۶ دینار خراسانی

بـرات

به تاریخ شهر رمضان المبارک سنه

۱۰۷۹ عن صرف نخل بندی ۲۱

۲ هزار و ۲۰۰ دینار عراقی

۲ هزار و ۶۴۰ دینار خراسانی

سند شماره ۵: هزینه های مراسم نخل بندی در رمضان ۱۰۷۹ ق.

منابع

- ابن الجوزی، ابی الفرج عبدالرحمن بن علی بن محمد (۱۴۱۲). *المنتظم فی تاریخ الملوک والامم*، جلد ۱۵، بیروت، دارالکتب العلمیه.
- اسناد موجود در مرکز اسناد آستان قدس رضوی.
- اولئاریوس، آدام (۱۳۶۳). *سفرنامه آدام اولئاریوس* (بخش ایران). ترجمه ازمتن آلمانی وحواشی احمد بهیور، [تهران]، انتشاراتی وفرهنگی ابتکار.
- بلوک باشی، علی (۱۳۸۰). *نخلگردانی: نمایش تمثیلی ازجاودانگی حیات شهیدان*، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی.
- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۶۳). *سفرنامه تاورنیه*، ترجمه ابوتراب نوری، [بی جا]، کتابخانه سنائی.
- حسن آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۲). «بررسی تحلیلی جنبه های از مصرف موقوفات آستان قدس رضوی در دوره صفویه»، *پژوهشنامه مطالعات اسنادی و آرشیوی*، سال اول، شماره اول.
- حمیدرضا، قاسمی ندوشن (۱۳۸۰). *محرم ندوشن: پژوهشی پیرامون برگزاری مراسم محرم درندوشن یزد، یزد، مصباح.*
- خوانساری ایبانه، زین العابدین (۱۳۷۸). *ایبانه و فرهنگ مردم آن*، تهران، گنجینه هنر.
- دلاواله، پیترو (۱۳۴۸). *سفرنامه پیترو دلاواله*، قسمت مربوط به ایران، ترجمه و حواشی از شعاع الدین شفا. - تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- سعیدی، محمد حسن (۱۳۸۶). *مردم شناسی مراسم آیینی: پژوهش در مراسم نخل گردانی*، آشتیان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد آشتیان.
- فرامکین، گرگوار (۱۳۷۲). *باستان شناسی درآسیای مرکزی*، ترجمه صادق ملک شهمیرزادی، تهران، وزارت امور خارجه.
- کاظمینی، محمد (۱۳۸۷). *نخل آینه گردان عشق*، قم، ریحانه الرسول کاظمینی.
- نرسخی، ابوبکر محمد بن جعفر (۱۳۶۳). *تاریخ بخارا*، ترجمه ابونصر احمد بن محمد بن نصرالقبای؛ تلخیص محمد بن زفر بن عمر؛ تصحیح و تحشیه مدرس رضوی. - تهران، توس.

- نصیری، محمد ابراهیم (۱۳۷۳). دستور شه‌ریاران، به کوشش محمد ناصر نصیری مقدم، تهران، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- هنرفر، لطف‌الله (۱۳۵۰). گنجینه آثار تاریخی اصفهان، آثار باستانی والواح و کتیبه‌های تاریخی در استان اصفهان، اصفهان، کتابفروشی ثقفی.